

Ирена Николова¹

ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ЗА ЕКСПОРТНООРИЕНТИРАНИТЕ СЕКТОРИ НА БЪЛГАРИЯ В СВЕТОВНАТА ИКОНОМИКА

Структурата на експортноориентираните сектори в българската икономика се промени през последните десет години в резултат на развитието на информационните и комуникационни технологии и внедряването на изкуствен интелект в значителна част от процесите. В настоящия доклад се разглеждат два основни въпроса: 1. Тенденции в развитието на експортноориентираните сектори в България и 2. Приоритетите на държавата за тяхното развитие и по-добро позициониране в международната икономика.

Ключови думи: износ, внос, международна търговия, икономически растеж

JEL: F10, F18, F40

1. Тенденции в развитието на експортноориентираните сектори в България

Разглеждането на износа на една държава винаги трябва да се анализира от гледна точка на възможностите за икономически растеж и постигането на развитие. Освен това, той е част от търговката политика, а и от цялостната икономическа политика и зависи от потенциала за производство на стоки и предоставянето на услуги. Ето защо, при анализирането на експортноориентираните сектори и възможностите пред тях е необходимо да се уточни кои са аспектите, които засягат износа и как може да се отнесе това към цялата търговска и икономическа политика на страната.

Още от средата на 20 век именно износът се разглежда като *основна възможност за генериране на растеж и преодоляването на неравенствата*, а в някои държави и на бедността (UNCTAD, 2013; European Commission, 2015). По отношение на генерирането на растеж връзката с търговията и износа се анализират в контекста на географското разположение на страните и разстоянието между тях, особено когато това се отнася до двустранните търговски взаимоотношения (Frankel and Romer, 1999).

Ползването на износа като *генератор на растежа е обвързан с отвореността на икономиката*, което с пълна сила се отнася за държавите от Азия (M. Haddad and B. Shepherd, 2011). Така се постига освен растеж и повишаване на работните заплати, но това предполага прилагането на активни политики от страна на държавата и отделните институции, ангажирани с прилагането на конкретни мерки в подкрепа на износа. Именно този успешно приложен подход към постигането на икономически

¹ Гл. ас. д-р Ирена Николова, Нов български университет, inikolova@nbu.bg

растеж се възприема от малките отворени икономики не само в Азия, но и в други части на света.

Износът и търговската политика, особено в контекста на Европейския съюз (ЕС), трябва да се разглеждат като част от останалите общи политики, включително по отношение на продължаването на европейската интеграция и провеждането на единната парична политика (Т. Houbenova, 2019). Така предизвикателствата, пред ЕС са общи за всички политики и износът не остава незасегнат от тях.

Износът допринася за подобряване на икономическото представяне на отделните предприятия, тъй като при извършване на своята дейност те се запознават с нови технологии и подходи в търговията. Това е известно като учене чрез износ (learn from exporting) или иновации, базирани на износа. Именно този натрупан опит на външните пазари се пренася в тяхната дейност вътре в страната и подобрява не само представянето на отделното предприятие, но и цялата бизнес среда. Така миналият опит на предприятията при износа може да допринесе за тяхното бъдещо по-добро представяне. Трябва да се отбележи, че начините за учене са разнообразни и по различен начин могат въздействат на отделното предприятие.

На противоположното становище за ролята на износа спрямо подобряването на икономическото представяне са автори като Bernard и колектив (A. Bernard, J. Bradford Jensen, Stephen J. Redding, and Peter K. Schott, 2007). Те считат, че *опитът на дружествата в областта на износа няма значителен ефект върху подобряването на тяхната дейност*. Освен това, износителите имат по-добро представяне не благодарение на самия износ, а по-скоро на преодоляването на разходите, необходими за навлизане на чужди пазари. Това е възможно при намаляване на транспортните разходи и при премахване на ограниченията пред търговията, когато високопроизводителните предприятия се разрастват, а тези с ниска производителност могат и да отпаднат от пазара.

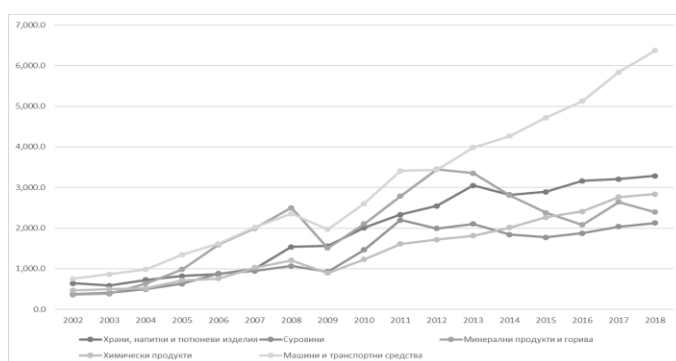
Така или иначе, износът при отделните предприятия се отразява върху тяхната мобилизираност и позициониране на пазарите, независимо дали това се дължи на по-доброто управление на разходите или на внедряването на нови подходи и технологии в отделните дейности.

При някои автори (А. Краау, 1999) *обвързването на икономическото представяне е свързано с конкретни фактори*, които допринасят за неговото повишаване. Конкретно, Aart Краау достига до извода, че за китайските фирми в началото на 90-те години износът допринася за постигането на по-висока производителност на труда и по-висока обща производителност, като в същото време се намаляват и постоянните и променливите разходи. Това е валидно само за утвърдените износители, докато за нововъзникналите предприятия на пазара ефектът от износа се разглежда като незначителен, а понякога има и негативни последици.

Международната търговия може да се представи и като възможност за интеграция на отделни държави в общ регионален съюз, така че да изграждат своя обща политика и задълбочават своите отношения (Е. Маринов, 2014).

За отделните държави някои от секторите са водещи при износа на стоки и предоставянето на услуги и те наистина имат именно споменатите по-горе ефекти върху икономическия растеж и развитие. Експортноориентираните сектори допринасят за намаляване и на различията в съответната държава и това определя вниманието, което се отделя върху тях. Дали е достатъчен износът и разглеждането на конкретни сектори като водещи за една икономика е въпрос на експортната политика и на изпълнението на свързаните с нея приоритети на национално ниво.

Фигура 1. Износ на България по сектори за периода 2002-2018 г., в млн. евро

Източник: Eurostat

Износът на страната има отношение за секторите, които са били конкурентни още преди 30 години в рамките на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) (V. Yotzov, 2000). Тази специализация в СИВ се запазва при някои от тях като химическата и металургичната промишленост, които съставляват около 40% от износа. При други икономически сектори тази експортна възможност не е налична или е загубена, поради липсата на пазари, като например в хранително-вкусовата промишленост. В същото време, бърз икономически растеж не е възможен при устойчива низходяща тенденция на икономически активната работна сила.

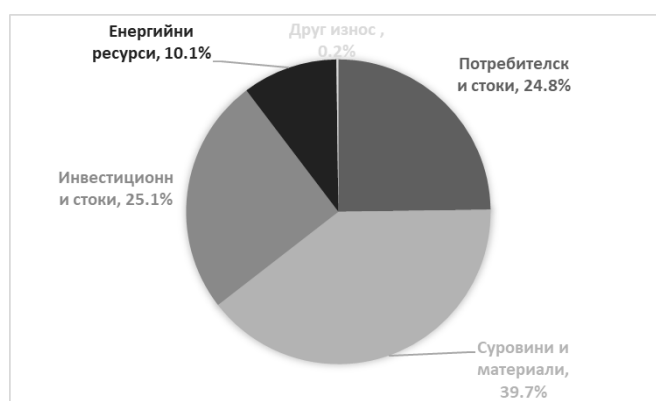
Анализирайки периода на прехода в България, то износът се оказва водещ за генериране на икономически растеж. Въпреки това остава въпросът за запазването на търговските партньори и географското разпределение на търговията на страната. Освен това, собствеността на отделните фирми и обвързаността на продажбите със страните, в които са позиционирани техните централи, подпомага насърчаването на износа в определени региони (Н. Несторов, 2019). Така се забелязва запазване на географската концентрация на износа на България с нейните основни търговски партньори именно поради собствеността на фирмите-износители.

България се разглежда като малка отворена икономика и анализирайки практиката в азиатските икономики би трябвало *насърчаването на износа и на развитието на експортноориентираните сектори* да допринесе за генериране на растеж и развитие.

При някои от секторите се наблюдава (Фиг. 1) по-значим износ и ясно изразена възходяща тенденция след 2009 г. (например „Машини и транспортни средства“), а при други устойчив ръст, макар и с по-бавни темпове („Храни, напитки и тютюневи изделия“ и „Химически продукти“). При „Машини, транспортни средства“ стойността на износа за 2018 г. е в размер от 7659.7 млн. евро, като това представлява ръст от 4.5% спрямо 2017 г. В същото време при сектор „Химически продукти“ се наблюдава ръст от 4.8% за 2018 г. спрямо предходната 2017 г., като износът се равнява на 3573.4 млн. евро. Но трябва да се отчете, че обемът на износа е почти двойно по-малък от този на сектор „Машини и транспортни средства“.

Секторът на храните, напитките и тютюневите изделия е следващият по устойчив ръст за разглеждания период. Реално ръстът за 2018 г. спрямо предходната година е от 3.3%, като това се равнява на 4308.9 млн. евро.

Фигура 2. Износ на България по групи стоки за 2018 г., в проценти

Източник: Eurostat

При разглеждането на износа на страната по групи стоки за разглеждания период, се запазва тенденцията суровините и материалите да заемат значителен дял от над 35% до 45% (Фиг. 2). На следващо място са инвестиционните стоки с около 25%, следвани от потребителските стоки. Това дава представа за структурата на износа, който е предимно ресурсно-ориентиран и не толкова насочен към преработването и производството на потребителски стоки. А това неминуемо се отразява върху икономическия растеж и развитие.

Анализирайки данните и теоретичната основа за износа, при експортноориентираните сектори в България се наблюдават някои тенденции за периода 2002-2018 г., които могат да се формулират по следния начин:

- Водещите сектори при износа на страната по обем и ръст са „Машини и транспортни средства“, „Суровини“, „Храни, напитки и тютюневи изделия“, „Химически продукти“;
- При разглеждането на групите стоки, водещо място заемат суровините и материалите, както и инвестиционните стоки. Те формират общо дял от около 65% от целия износ, което го представя като предимно ресурсно-ориентиран.
- Глобалната финансово-икономическа криза и дълговата криза в еврозоната се отразиха на износа като цяло, както и по отделни сектори чрез намаляване на потоците и връщане на нивата от 2004-2005 г. След 2010 г. и особено след 2011 г. се наблюдава ускорен темп на ръст при отделните експортноориентирани сектори от икономиката.
- Собствеността на предприятията-износители е определящ за намирането на чужди пазари и най-вече при ползването на компаниите-майки за осигуряването на нови контрагенти. Това, от своя страна, запазва постоянството на географското разпределение на търговските партньори на страната.

Възможностите пред експортноориентираните сектори на България са насочени към запазването на търговските партньори до момента, които след 2002 г. не се променят значително, както това се наблюдава през 90-те години на 20 век, например. Освен това, отделните предприятия, дори и без компаниите-майки в други държави, също организират самостоятелно своята експортна дейност. Със сигурност, прилагането на иновации и внедряването на нови подходи при управлението на експортната дейност допринася за постигането на повече възможности.

2. Приоритетите на държавата за тяхното развитие и по-добро позициониране в международната икономика

Експортноориентираните сектори могат да допринесат за подобряване на икономическия растеж и развитие, като не се разчита само на инициативата от страна на отделните фирми, а и на предприемането на по-активни мерки от държавата. Провеждането на експортна политика, като част от търговската, е задължително, ако дадена страна иска да насърчи своя износ и това е неин приоритет (И. Николова, 2016). Разбира се, това е придружено и от увеличаване на уязвимостта от външни шокове, както и нарастване на вноса повече от износа при стартиране на прилагането на тази политика (В. Динев, 2016).

Важно място заемат институциите, които са пряко ангажирани с провеждането на търговската и в частност на експортната политика. В България това са Министерството на икономиката и някои от агенциите към него: Изпълнителната агенция за насърчаване на малките и средни предприятия и Българската агенция за инвестиции. Що се отнася до осигуряването на финансиране за изпълнението на тази политика са ангажирани Министерството на финансите, Българската банка за развитие и Българската агенция за експортно застраховане.

Експортната политика обикновено се формулира в конкретна стратегия, на чиято основа се изпълняват заложените предварително цели и приоритети. Към момента няма действаща експортна стратегия на страната. Но в Националния експортен портал на Изпълнителната агенция за малки и средни предприятия са представени 18 секторни стратегии, насочени към водещи приоритетни експортни отрасли:

- Производство на храни;
- Производство на напитки;
- Производство на химични и фармацевтични продукти;
- Производството на текстил и изделия от текстил;
- Производство на облекло, вкл. кожено, обработка на кожи;
- Производство на мебели;
- Производство на машини, оборудване и домакински уреди;
- Производство на електрически машини и апарати;
- Производство на превозни средства, без автомобили;
- Производство на изделия от каучук и пластмаси;
- Производство на медицински, прецизни и оптични апарати и инструменти;
- Производство на канцеларска и електронно-изчислителна техника и продукти и услуги в областта на компютърните технологии;
- Производство на дървен материал и изделия от него, без мебели;
- Производство на дървесна маса, хартия, картон и изделия;
- Издателска и полиграфическа дейност, възпроизвеждане;
- Производство на неметални и минерални продукти;
- Производство на метални изделия;
- Производство на радио-, телевизионна и далекосъобщителна техника.

Въпреки това наличието на отделни секторни стратегии не могат да заменят формулирането на водещи приоритети за цялата страна, включени в една обща експортна стратегия.

На следващо място, за малките и средни предприятия, въпросите, свързани с експортното им ориентиране е заложено в Стратегията за насърчаване на малките и средни предприятия за периода 2014-2020 г. (Министерството на икономиката и енергетиката, 2013). Това е и основополагащият документ за приоритетите на държавата в тази област и за изпълнение на програмния период на многогодишната финансова рамка на ЕС.

Предизвикателствата пред експортната политика, освен липсата на действаща стратегия в България в момента, са свързани и с ролята на институциите за прилагането на конкретни мерки по износа, а и с финансовото обезпечаване на тяхното изпълнение. Въпреки това, трябва да се посочи, че част от препоръките, предложени в доклад от Икономическия институт на БАН от 2014 г. (Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките, 2014) са намерили отражение в стратегическите документи и действия на държавните институции.

Изводи

Експортноориентираните сектори в България могат да допринесат за повишаване на икономическото развитие на страната. За целта освен усилията на отделни фирми или браншови организации за разширяването на нови пазари е необходимо това да е част от националната стратегия и политика в тази област.

Вече постигнатото по отношение на малките и средни предприятия и тяхното участие на международните пазари е заложено в Стратегията за насърчаване на малките и средни предприятия. Това намира отражение и върху финансирането от фондовете на ЕС в рамките на многогодишната финансова рамка за 2014-2020 г. и е обвързано със стратегията на ЕС „Европа 2020“.

Остават въпросите за насърчаване на експортноориентираните сектори през следващия програмен период на ЕС, както и предизвикателствата пред които износът ще бъде изправен, като например очакваното напускане на Великобритания и отражението на мигрантските вълни за ЕС. Тези предизвикателства оказват промяна върху приоритетите за финансиране на конкретни политики, както на европейско ниво, така и в рамките на републиканския бюджет.

Въпреки това възможностите за развитие и подпомагане на експортноориентираните сектори на България не бива да се пренебрегват, още повече, че предоставят толкова възможности за икономическо развитие и растеж, а и имат отношение към преодоляването на неравенствата. Ако се следва примерът на азиатските икономики, то насърчаването на износа има съществено значение за генерирането на растеж в малка отворена икономика като българската.

Използвана литература

- Динев, В. (2016). Търговията на България с ЕС и еврозоната в контекста на дълговата криза, *Икономика и управление*, г. XII, No 1.
- Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките. (2014). Годишен доклад на 2014 „Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания“, Тема на фокус: „Неравенство и бедност – динамика и политики за тяхното ограничаване“, Издателска къща „ГорексПрес“, София, ISBN 978-954-616-244-1.
- Маринов, Е. (2014). Географска структура на международната търговия на регионалните икономически общности в Африка, *Икономически изследвания* 2:69-98.

- Министерство на икономиката и енергетиката (2013). Национална стратегия за насърчване на малките и средни предприятия, 2014-2020, <https://www.sme.government.bg/uploads/2013/08/sme_strategy-2014-2020.pdf>.
- Николова, И. (2016) Предизвикателства пред експортната политика на България след присъединяването в Европейския съюз, Годишник на департамент „Администрация и управление“, Издателство на Нов български университет, Том 1. с. 1-27, ISSN 2603-297X.
- Bernard, A., J. Bradford Jensen, Stephen J. Redding, and Peter K. Schott. (2007). Firms in International Trade, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 21, Number 3, Summer 2007, pp. 105–130.
- European Commission. (2015). Export Performance and Poverty Reduction, Volume II: Assessment of economic benefits generated by the EU Trade Regimes towards developing countries, Directorate-General for International Cooperation and Development, EU Development Policy and International Cooperation, Policy and Coherence, Economic Analysis Team, ISBN: 978-92-79-48228-1.
- Eurostat. (2019). International Trade in Goods Database, <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods>>.
- Frankel, J. and D. Romer. (1999). Does Trade Cause Growth? *American Economic Review*, Vol. 89 (3): 379-399.
- Haddad, M. and B. Shepherd. (2011). Export-led growth: Still a viable strategy after the crisis?, *Vox CEPR Policy Portal*, <<https://voxeu.org/article/export-led-growth-still-viable-strategy-after-crisis>>.
- Houbenova, T. (2019). The Global Challenges to “Two-Speed” Integration in the EU: Problems and Prospects for Bulgaria’s Participation in the Economic and Monetary Union, *Economic Studies*, 1:3-32.
- Kraay, A. (1999). Export and Economic Performance: Evidence from a Panel of Chinese Enterprises, English Version of “Exportations et Performances Economiques: Etude d’un Panel d’Entreprises Chinoises”. *Revue d’Economie Du Développement*. 1-2/1999, pp. 183-207”.
- Nestorov, N. (2019). Geographic Sustainability and Geographic Concentration of Bulgarian Export, *Economic Studies*, 1:50-55
- UNCTAD. (2013). The Impact of Trade on Employment and Poverty Reduction, Trade and Development Board, Trade and Development Commission, Fifth Session, TD/B/C.I/29.
- Yotzov, V. (2000). A possible Approach to Stimulate Macroeconomic Development of Bulgaria, Discussion Papers DP/16/2000, Bulgarian National Bank, ISBN 954-9791-40-8, pp. 24-26.